

NÁRODNÉ HNUTIA NA BALKÁNE KONCOM 19. STOROČIA

Milan Kr a j č o v i š , Bratislava

V príspevku si chceme povšimnúť niektoré špecifické črty vývoja národných hnutí na Balkáne, ako sa ony prejavovali v narastajúcej kríze mocensko-politických systémov v starom svete. Vládnúce mocnosti museli vynakladať stále väčšiu námahu a využívať vždy viac prostriedkov na udržanie násilného a nespravodlivého status quo na Balkáne. Stále markantnejším zjavom je v balkánskej kríze mohutnejšia myšlienka národného zjednotenia balkánskych národov, rozdelených najmä medzi Portu a Rakúsko-Uhorsko. Toto vrenie v národných masách národov strednej Európy a Balkánu existenciónálne pretkáva stále viac silnejúcim prúd sociálneho hnutia na čele s formujúcimi sa socialistickými stranami, ktoré však vo vládnúcich kruhoch vyvolávajú zatiaľ menej obáv ako extrémizmus anti-monarchistického anarchizmu. Z plejčady nových spoločenských prúdov, ktoré sa teda v tejto dobe prejavujú v národných spoločenstvách na Balkáne, v štádiu sledujeme predovšetkým organizačné formy národnozjednocovacích snáh s ohľadom na Juhoslovanov a Rumunov. Ich túžby po národnom oslobodení a zjednotení znemožňovala nielen existencia "chorého muža" na Balkáne - Turecka, ale i utláčateľská haosburská monarchia. Túto nanajvy zložitú a komplikovanú problematiku vývoja národných hnutí na Balkáne koncom 19. stor. (macedónsky problém, bulharsko-srbský pomer, vzťah Rumunska k balkánskym susedom, k Macedónii etc.) podľa nášho názoru treba nutne skúmať v kontexte a v kontinuálnych pohľadoch na vývoj a problémy utláčaných národných hnutí v podunajskej monarchii, teda vo vzájomnej komparácii, nakoľko - a poukázali na to aj doterajšie výskumy - tieto národné hnutia sa navzájom ovplyvňovali, v istých etapách i vážne determinovali a vytvárajú celok skúmanej problematiky.

Našu pozornosť zaujalo narastanie veľkých i menších celonárodných i miestnych politických a kultúrno-osvetových národných spoločností, organizácií a spolkov, ktorých cieľ v skutočnosti bol predovšetkým politický a touto politickou podstatou ich činnosti bola myšlienka národného zjednotenia.

Väčšina týchto veľkých národnozjednocovacích spoločností voči integrite existujúcich mocností tohoto geopolitického celku bola v podstate irredentistického zamerania. Ich pôsobenie napriek zmenám vlád, vnútorným krízam, zákazom i perzekúciám preesakuje stále viac zo samostatných

štátov Rumunska, Srbska, Čiernej Hory a Bulharska do panstva Porty i podunajskej ríše, aby drobnou národnouvedomovacou prácou v ľuďe pripravovali i zvnútra rozbitie starých mocensko-politických systémov, aby svojou propagandou cez početné vlastné kancelárie a odbočky v západnej Európe informovali svet o sebe - ale pritom napr. nie zanedbateľne aj o utláčaných Slovákoch, a tak týmto bojom už v minulom storočí kládli základy svojho budúceho národného zjednotenia.

Tzv. východná otázka determinovala i národnostný zápas v habsburskej monarchii okrem iného i pre macedónsky problém, ktorý sa 90. rokmi predstavil v plnej aktuálnosti pred Európou. V Uhorsku tento faktor ovplyvňoval aj existujúcu alianciu utláčaných Rumunov a Srbov (spolu so Slovákami), nakoľko samostatné štáty ich súkmeňovcov na Balkáne boli mocenským súperením bezprostredne zaangažované na protitureckom boji o Macedóniu a Staré Srbsko. Takže eskalácia protitureckého boja macedónskych komítov sa bezprostredne odrazila na hnutí Srbov Vojvodiny, Hercegoviny a v Chorvátsku Rumunov Sedmohradska, Banátu a Bukoviny. Na protiturecký zápas na Balkáne citlivo reagovali i ďalšie juhoslovenské národy v monarchii, ale ich vlastné problémy a národné položenie (zápas o chorvátsku autonómiu s prenikajúcou maďarizáciou, boj za slovenské stredné školy a kultúrne spolky atď.) spôsobovali, že tieto juhoslovenské národy sa menej angažovali v otázke tzv. tureckých Slovanov.

Veľké národné prebudenie balkánskych národov sa prejavilo na počiatku 70. rokov a v novej kulminácii vyvrcholilo do permanentnej politickej krízy európskeho mocensko-politického systému už od posledného decénia 19. storočia. Symbolizovali to celonárodné legálne i ilegálne revolučné organizácie. Počiatky týchto národnozjednocovacích hnutí môžeme hádať na Balkáne kľásť už do historicky medzníkovej epochy revolučného pôsobenia všesrbskej organizácie "Zjednotená omladina srbska" s jej podielom na rozvinutí protitureckých povstání a vojen na Balkáne. Táto tradícia účinných národnozjednocovacích organizácií ku koncu storočia sa potom najmarkantnejšie prejavila po jej vzniku v roku 1893 na ohlase úspechov takej masovej revolučnej národnej organizácie ako bola v macedónskom hnutí "Vnútorná macedónska revolučná organizácia (VMRO)" resp. i ďalšia takáto tajná organizácia protitureckého boja organizovaná zo Sofie na čele s "Centrálnym macedónskym revolučným výborom" - tzv. verchovisti.

Hoci nie priaznivo, ale nie veľmi znepokojujúce sa dívali na činnosť týchto veľkých národnoslobodzovacích organizácií Slovanov na Balkáne vládnuce krúhy v monarchii i v cárskom Rusku. Najmä pre monarchiu

bolo omnoho znepokojujúcejšie, že takéto spolky a spoločnosti, hoci s oveľa menej revolučnou tvárou a navyiac navonok s kultúrno-osvetovým zameraním začali vznikať v prostredí jednotlivých vetiev balkánskych národov a teda i v samotnej monarchii. Medzi prvé takéto spoločenstvá treba počítať juhoslovenské a rumunské akademické spolky i počiatky robotnícke združenia. V tomto procese nemožno, prirodzene, obchádzať ani vplyv národných hnutí ostatných utlačaných slovanských národov v monarchii, ktorý je evidentný predovšetkým s ohľadom na veľký národnoorganizačný rozmach v prostredí vyspelého českého národa, nakoľko tieto organizácie zohrali takisto svoju rolu pri konečnom rozbití monarchie.

Policiálny aparát habsburskej ríše už od 80. rokov 19. stor. sa špeciálne zameriaval na rastúce nebezpečenstvo pre celistvosť monarchie, ktoré vyplývalo z tohoto organizačného posilňovania národných hnutí na Balkáne. Vznikanie tzv. iredentistických spolkov a združení hľásia habsburskí agenti najprv v prostredí prudko narastajúcej národnej aktivity Rumunov, ale prinajmenšom za rovnako nebezpečné považujú i zatiaľ menej živé vlnenie veľkosrbnských prírodvcv v Belehrade. Takáto pozornosť vyvoláva v rakúskych diplomatických a policajných kruhoch ako prvé "Društvo Sv. Savu", založené na počiatku 80. rokov s výrazne pansrbským zameraním. V tomto prípade však znepokojenie sa mohlo prejaviť viac v Carihrade ako vo Viedni, a i v Sofii a Bukurešti, alebo dokonca v Aténach, nakoľko spoločnosť sa zameriavala predovšetkým na podporu a štipendia pre žiakov a inteligenciu k výchove v srbofilskom duchu z radov tzv. tureckých Slovanov.

Oveľa väčšie starosti vládnúcej moci najmä v Uhorsku robila v tejto etape, oproti kvalitatívnej zmene na počiatku 20. stor., zmáhajúca sa rumunská tzv. iredentistická "dekoromanská" propaganda. Už v roku 1882 budapeštianska vláda informuje sedmohradských županov o vzniku prvých dekoromanských spoločností, ako "Irredenta" v Ploješti a "Societate Carpatilor" v Bukurešti a dokonca v decembri 1881 bukurešťský vyslanec monarchie podáva burcujúcu zvesť, že tieto organizácie vytlačili v 50 tisíc exemplároch proklamáciu s vyzvaním na Rumunov, Srbov a Sasov Sedmohradska a Banátu k povstaniu a pripojeniu územia k Rumunsku.

Z rumunských organizácií podobného charakteru, ktoré existovali pred známu "Ligou culturalou", získala vplyv a na dlhší čas sa afirmovala najmä "Societatea Carpatilor", ktorá preto aj po celé desaťročie zamestnávala pozornosť rakúskych agentov v Bukurešti i políciu v Rakúsko-Uhorsku. Tento znepokojujúci vývoj sa v ďalších rokoch preja-

vuje nielen novými spolkami, ako v roku 1885 menované "iredentistické výbory" v Brajle a Galati, ale i tým, že v samotnom Sedmohradsku vládne musí povoliť v roku 1883 slovenským maticiam podobnú kultúrno-literárnu spoločnosť Rumunov Uhorska, "Astru" v Sibíni.

Keď vznikanie tzv. dakoromanských spoločností vyvolávalo bolenie hlavy predovšetkým v Pešti, vo Viedni túto aktivitu panrumunskej agitácie brali tak trochu ľahkovážne už aj s ohľadom na situáciu v medzištátnych vzťahoch Rumunska a germanofilskú politiku kráľa Karola. Oveľa väčšie znepokojenie vyvolávala organizačná aktivita okolo pansrbských a juhoslovenských prúdení v Belehrade. Vedľa zmienovaných už organizácií veľkú pozornosť od svojho zakladajúceho zhromaždenia vyvolala spoločnosť radikálnej a pokrokovej mladej inteligencie "Pobratimstvo" (Bratstvo), ktorú založili v Belehrade 24.XI.1889. Podľa dôverného prípisu uhorského ministerpremiéra z 11.XII., ktorým nariaďuje policii pátrať v župách tzv. Dolnej zeme Uhorska po vytváraní filiálnych organizácií a týchto spoločností v Uhorsku, vznikom tejto spoločnosti sa sleduje, ako znovu oživiť niekdajší revolučný duch a tradíciu povestnej "Zemlja Srbija" medzi všetkými Srbmi.

Posilňovanie národného sebavedomia utláčaných národov, ktoré prináša so sebou rozvoj kapitalizmu, vyvolávajúce oživenie integračných snáh a hnutí slovenských národov. Mladočeskí politici kladú prvé základy novo-slovenskému hnutiu, čo sa odráža už na slovenskej demonštrácii pri národopisnej výstave v Prahe (1891). Explózia rumunskej národnej aktivity v Uhorsku vedie k aliancii nemečiarov Uhorska. Jednou z najvýznamnejších organizácií, ktorá zohrala podstatnú úlohu v konečnom slobodení rumunského národa bola "Liga culturala a tutoror Românilor pentru unitatea nationala", ktorá vznikla v rokoch 1890-1891 z iniciatívy sedmohradskej emigrácie, G.Brajiána a bukureštských študentov. Z jej prvých krokov bol zjazd študentov Srbska a Rumunska v Turn Severine v máji 1891, ktorý vyzval k spojeniu síl utláčaných národov a ďalej financovanie memoranda bukureštských akademikov vydaného v západných rečiach na obranu Rumunov a ostatných uhorských národností.

Táto najsilnejšia a najvýznamnejšia veľkorumunská organizácia v dejinách ich národnozjednocovacieho hnutia dosiahla čoskoro značný vplyv v celom národe a neobyčajne účinný dopad jej činnosti bol v propagovaní rumunskej otázky v západnej Európe. Podľa zprávy rakúskeho konfidenta vo vedení "Ligy" z 21.VIII.1894, táto už vo svojich počiatkoch v samotnej Bukurešti mala 3 tisíc prevažne zámožných členov a približne 20 tisíc na rumunskom vidieku. Podľa tejto zprávy mala

k dispozícii "enormný rozpočet" 400 tisíc frankov, z čoho časť dávala na rumunské školy a inštitúty pre tzv. macedónskych Kutzovlachov a 290 tisíc transilvánskeho hnutiu. "Liga" - opäť podľa tejto zprávy - koordinovala svoje akcie aj so slovanskými centrámi v Prahe a Záhrebe. Podľa inej zprávy konfidenta z decembra 1893 Liga subvencovala v súčasnosti 16 veľkých západoeurópskych časopisov, aby pisali o rumunskej otázke. Aj v jednom zo zhodnotení tohto hnutia minister premiev v Pešti v decembri 1895 konštatuje, že vytvorením "Ligy" v roku 1891 nastala kvalitatívne nová etapa rumunského pohybu, ktorá ohrozuje integritu Uhorska.

Pre tieto národnosjednocovacie ciele aj v intenciách tzv. veľkosrbskej idey sa vytvárajú viaceré spoločnosti. Popri zmienenom "Pobratinstve" a "Društva Sv.Savu" je ďalšou národnosjednocovacou organizáciou "Velika Srbija." "Velika Srbija" vyvíja čulú aktivitu a odrážajú to napr. adresy českým poslancom G.Eimovi a T.G.Masarykovi v novembri 1892, ktorí vystúpili v rakúskom parlamente na ochranu Juhošľovanov v Bosne Hercegovine. Je príznačné, že predstaviteľ spoločnosti na jednom z mítingov "Srpsktva" v máji 1892 v Belehrade podľa zprávy rakúskeho vyslanca mal vyhlásiť, že "Velika Srbija" bola založená najmä pre oslobodenie rakúsko-uhorských Srbov. Na silne panslavistickú orientáciu tejto spoločnosti upozorňuje kontrašpionáž rakúske vládné miesta už v roku 1892, keď pripomína jej spojenia s ruským generálom Ignatievom.

O srbsko-macedónskom spolku "Pobratimstvo" náčelník špionážnej centrály proti Srbsku v Zemune J.Zimonyi 3.mája 1892 oznamuje vláde, že spolok je zameraný nielen proti bulharskej agitácii v Macedónii, ale pôsobí i proti celistvosti monarchie. Podľa informácií rakúskej polície spolok už po krátkom trvaní získal okolo 800 členov v Belehrade a napr. r.1892 vydržoval na srbských školách 180 macedónskych žiakov. Mimosúdnou pozornosťou rakúskej polície vyvolávala aktivita tohoto spolku i neskalej a zvlášť roku 1904, keď sa snažil zorganizovať celobalkánsky a všejuhoslovanský kongres.

Okrem toho treba tiež zaznamenať, že veľkú pozornosť rakúsko-uhorskej diplomacie i špionáže vzbudila činnosť bosensko-hercegovinskej pansrbskej spoločnosti, ktorá sa vytvorila r.1892 v Belehrade ("Bosansko-hercegovacko udruženje"). Je to aj pochopiteľné, lebo činnosť tejto organizácie podobne ako rumunskej Ligy, bola bezprostredne namierená proti udržaniu integrity krajín podunajskej monarchie a veľmocenským záujmom rakúskej diplomacie na Balkáne.

Prevolanie rumunskej Ligy v roku 1892 k početným národnosjednocovaciim spoločnostiam a organizáciám v Srbsku ("Velika Srbija", "Sv.Sava",

"Pobratimstvo", "Trgovačka omladina", "Bosansko-hercegovačko udruženje" a ďalšie balkánske juhoslovanské spolky) výrazne potvrdilo politické ciele týchto organizácií. Toto počínajúce veľkorumunské nacionalistické hnutie navrhlo vytvoriť balkánsku Ligu, ktorá "mala by za cieľ" nielen neovdislosť a spoločenie balkánskych národov, ale i podporovať svojich bratov v Uhorsku". Dokladom k tomu je i pozoruhodný komentár minister-premiéra Szápáryho 20.VIII.1892 z Budapešti, že balkánska Liga je orientovaná nielen proti nemeckému vplyvu, "ale hlavne proti Mačiarom". Totiž ďalšie zprávy Zimonyiho kontrašpionážnej centrály v Zemune presvedčali Budepešť, že srbský premier Avakumović je toho názoru, že v Macedónii a Starom Srbsku srbské národné povedomie možno proti bulharizácii posilňovať i za pomoci Porty a na rozdiel od pomoci Srbom v monarchii dosiahnuť i diplomatickou cestou. Úsilie bukureštskej Ligy na balkánsku Ligu podporovala v Srbsku i silná Ristićova radikálna strana a verejne propagovali vedci a publicisti ako J.Cvijić a V.Karić, ktorý vydáva v roku 1893 i prácu "Srbija i balkanski savez".

Pravde, proti tejto medzinárodnopolitickej aktivite v zápätí vystupuje iniciatívne i diplomacia monarchie a prichádza k návšteve rumunského kráľa Karola vo Viedni, k čomu srbský konzul v Budapešti do Belehradu poznamenáva "bezpochyby je to akt priblíženia ak nie úplnej dohody Rumunska s Rakúsko-Uhorskom."

Vládnice kruhy monarchie v strachu pred revolučným hnutím juhoslovanských národov sa snažili za každú cenu udržať status quo na Balkáne. Iniciatíva monarchie u signatárov berlínskej mierovej zmluvy viedla potom k prvej rusko-rakúskej zmluve o status quo na Balkáne v roku 1897.

Táto jej iniciatíva sa prejavila aj v neobvyklej diplomatickej aktivite, ako bola v lete 1896 návšteva Alexandra v Aténach, ale i černo-horského Nikolaja a sofijskeho Ferdinanda v Belehrade. Na druhej strane treba považovať za úspech viedenskej diplomacie návštevu mladého cára Mikuláša vo Viedni v roku 1896. Protiuhorské protimileniárne incidenty v Belehrade ako aj hospodársky konflikt Srbska s monarchiou spolu s návštevou cára v Centinji nevedú však reálnejším dôsledkom upevnenia juhoslovanského frontu, ale skôr nemecké veľmocenské záujmy v tejto časti sveta sa realizujú stretnutím Františka Jozefa s Alexandrom a Karolom pri Železnej bráne a návštevou Alexandra v Bukurešti a vo Viedni. Keď František Jozef na jar 1897 opäťuje návštevu z Petrohradu, vzniká teda známa dohoda dvoch veľmocí o statu quo na Balkáne.

Ale napriek hre veľmocí o zachovanie svojho vplyvu v tejto časti Európy sa do povedomia medzinárodného diania dostáva nielen otázka ďalšieho panstva Turecka na Balkáne, ale i existencia Rakúsko-Uhorska.

Veľké národnosjednocovacie úsilie balkánskych národov spolu so sociálnymi bojmi ľudu rozdeleného v rôznych štátoch, v spojení so zápasmi ostatných utláčaných národov monarchie, na vlnu revolučného socialistického hnutia, ktoré sa prevalilo z cárskeho Ruska Európou, rozbilo starý svet, ktorý stáročia oviádal naše národ.

NATIONALBEWEGUNG AUF DEM BALKAN AM ENDE DES 19. JAHRHUNDERTS

Am Ende des 19. Jahrhunderts, kommt es zur Belebung der demokratischen Ideale, zum Aufschwung der Nationalbewegungen und Aufblühen der Sozialkämpfe. In konzentrierter Form zeigt sich dies als permanente Krise des machthaberischen politischen Systems insbesondere in sogenannten Ostfrage.

Im Beitrag zu dieser Problematik verfolgen wir Kundgebungen der nationalen Vereinigungsbestrebungen in den jugoslawischen und rumänischen Nationalbewegungen. Als charakteristische Form der Gedankenrealisation "Unirea-Ujedinjenje" in den damaligen Nationalbewegungen betrachten wir die Entstehung von grossen und kleineren allnational-politischen Gesellschaften und Vereine.

Dieser historischen Spur über den Einfluss von Organisationen zur Nationalvereinigung, folgen wir von der Tradition revolutionärer Auswirkung der "Ujedinjena omladina srpska", beim Durchbruch der 60-70er Jahre des 19. Jahrhunderts, über die terroristische Wirkung der werchovistischen Organisationen im Kampfe gegen die Türken und nach dem Jahre 1893 als auch der revolutionär am ausdrückvollsten Arbeit der "VMRO". Die Tätigkeit der übrigen Organisationen, welche ihren Einfluss auch auf das Gebiet der Jugoslawen und Rumänen ("Velika Srbija", "Bosansko-hercegovačko udruženje", "Astra", etc.) beherrscht von der Donaumonarchie, ausgebreitet haben, hat eine weniger revolutionäre Gestalt als die "VMRO" angenommen, in Wien und Budapest hat sie grössere Unruhe hervorgerufen, da sie unmittelbar gegen die Integrität der Monarchie aufgetreten ist.

Unsere Arbeit kommt zu der Schlussfolgerung, dass das Zusammenwirken dieser Gesellschaften der Jugoslawen mit rumänischen Organisationen, wie die "Societatea Carpatilor" und besonders der "Liga culturala", unter Mitwirkung der übrigen unterdrückten Nationen der Monarchie als auch der Türkei, wesentlich zum Zerfall der alten Machtordnung dieses Teiles Europas beigetragen hat.